

ИЗВЕШТАЈ КОМИСИЈЕ ЗА ОЦЕНУ И ОДБРАНУ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

На седници Наставно-научног већа Филозофског факултета Универзитета у Београду, одржаној 31. октобра 2024. године именована је комисија за оцену докторске дисертације под називом **”Намерна дисторзија одговора на тестовима личности - проблем, тренутна решења и донети нових техника”**, докторанткиње Јелене Вујичић. Након прегледа докторске дисертације, подносимо следећи извештај.

Основни подаци о кандидаткињи

Јелена Вујичић је рођена 8. септембра 1990. у Варешу, БиХ, а од 1992. године живела је у Аранђеловцу где је завршила основну школу и Гимназију „Милош Савковић“ као носилац Вукове дипломе. Основне студије психологије уписује 2009. године на Филозофском факултету Универзитета у Београду, а дипломирала је 2013. године са просечном оценом 9,77 што је била највиша просечна оцена на студијама психологије у генерацији. На истом факултету уписала је мастер студије психологије, а завршила их је 2014. са просечном оценом 10 одбравивши мастер рад на тему „Конструкција новог мерног инструмента за процену личности намењеног за професионалну селекцију“ под менторством проф. др Горана Опачића. Била је носилац стипендије Доситеја за најбоље студенте завршних година основних и мастер студија.

Докторске студије на Одељењу за психологију Филозофског факултета Универзитета у Београду уписала је 2014. У току студија Јелена Вујичић је учествовала на научним скуповима и има објављене стручне радове у научним часописима. Члан је Лабораторије за истраживање индивидуалних разлика Филозофског факултета у Београду, а током 2015. и 2016. била је студент докторских студија-сарадник на пројекту Института за психологију Филозофског факултета под називом “Идентификација, мерење и развој когнитивних и емоционалних компетенција важних друштву оријентисаном на европске интеграције“, 179018 финансираном од стране Министарства просвете и науке Србије. Од 2017. ради у области људских ресурса у неколико интернационалних компанија где знања стечена на факултету примењује у пракси професионалне селекције и развоја запослених. Јеленина научна интересовања везана су доминантно за област психологије индивидуалних разлика, различите психометријске теме, примену психолошких тестова у организационом контексту, а дотакла се и тема из домена неуропсихологије и перцепције.

Током докторских студија Јелена Вујичић је учествовала на више домаћих и иностраних научних скупова и објавила је радове у међународним часописима бавећи се темама попут психолошких мерних инструмената, неуромодулације когнитивних функција и неурорехабилитације. У наставку следи списак радова докторанткиње разврстан по категоријама:

Радови у међународним часописима

Bjekić, J., Vulić, K., Živanović, M., **Vujičić, J.**, Ljubisavljević, M., & Filipović, S. R. (2019). The immediate and delayed effects of single tDCS session over posterior parietal cortex on face-word associative memory. *Behavioural Brain Research*, 366, 88-95. doi: 10.1016/j.bbr.2019.03.023

Rajšić, S., Gothe, H., Borba, H.H., Sroczyński, G., **Vujčić, J.**, Toell, T., Siebert, U. (2019) Economic burden of stroke: A systematic review on post-stroke care. *European Journal of Health Economics*, 20(1),107-134. doi: 10.1007/s10198-018-0984-0

Саопштења са међународних скупова штампана у изводу

Bjekić, J., Živanović, M., **Vujičić, J.**, & Filipović, S. (2017). Transcranial direct current stimulation over parietal cortex and associative memory. *Clinical Neurophysiology*, 128(2017), e275. doi: 10.1016/j.clinph.2017.07.310

Vujičić, J., Bjekić, J., Živanović, M., & Filipović, S. R. (2015). Associative memory can be improved by noninvasive brain modulation by transcranial direct current stimulation of the parietal associative cortical area? European Congress of Neurorehabilitation, Vienna, Austria.

Саопштења са скупова од националног значаја штампана у изводу

Орачић, G., **Vujičić, J.**, & Mentus, T. (2017, 24–26. mart). Faking on HEXACO PI R inventory: Different profiles for specific occupations or general socially desirable responding? [rezime saopštenja sa skupa]. XXIII naučni skup Empirijska istraživanja u psihologiji, Beograd, Srbija.

Vujičić, J. (2017, 24–26. mart). Ispitivanje uticaja prostornog konteksta na ispoljavanje efekta konfiguralne orijentacije [rezime saopštenja sa skupa]. XXIII naučni skup Empirijska istraživanja u psihologiji, Beograd, Srbija.

Основни подаци о дисертацији

Докторска дисертација Јелене Вујичић састоји се од пет поглавља, списка литературе и четири прилога. Она садржи 176 страна, од тога 107 страна основног текста. Списак коришћене литературе садржи 146 библиографских јединица. Текст обухвата 59 табела и 9 слика.

Предмет и циљ дисертације

Предмет дисертације је намерна дисторзија одговора (НДО) на тестовима личности која подразумева свесно и намерно искривљавање одговора на ставке да би се постигао неки циљ. НДО је синонимна са појмом лажирање одговора на тесту личности (енг. faking), а сродни, ипак, не истоветни су јој појмови управљања утиском и социјално пожељног одговарања. Кандидаткиња препознаје да иако постоји велики број истраживања која показују да су испитаници способни да намерно измене своје одговоре на мерама самопроцене, нарочито онима Ликертовог типа са лако докучивим предметом мерења, као и да ове промене могу имати ефекте на конструктну и предиктивну ваљаност ових инструмената, они се увелико користе у пракси у организационом, здравственом и

образовном контексту за доношење битних одлука за појединца и друштво. До сада је ова проблематика била адресирана из различитих углова и предложен је већи број различитих техника за смањење НДО чија употреба је такође скопчана са многобројним теоријским и практичним изазовима, а технике су успешне у смањењу НДО само у врло ограниченом степену.

Имајући у виду да је у питању комплексан феномен уз који су везане многобројне контроверзе основни предмет овог истраживања био је систематски приказ и поређење тренутних техника за смањење НДО, као и експлорација домета нових техника које су предложене и образложене у дисертацији. Конкретно, размотрене су скале лагања (BIDR), упитник са ставкама са принудним избором (FC-HEX), упитник са биполарним алтернативама уједначеним по социјалној пожељности (BIPOLAR-HEX), као и узимање у обзир времена реаговања на ставку при рачунању скорa (BIPOLAR-RT), а предмет мерења свих наведених инструмената (осим скала лагања) била је базична структура личности дефинисана HEXACO моделом личности. Уз ове инструменте задат је емпиријски добро поткрепљен упитник HEXACO PI-R, као представник класичних скала самопроцене Ликертовог типа, који је служио као репер за поређење за остале формате упитника за процену личности који су конструисани у овом истраживању. Сви инструменти били су задати у три ситуације:

- Инструкција испитаницима да се представе искрено (искрено одговарање, основни ниво - О)
- Инструкција испитаницима да се представе што више у складу са датим описом идеалног кандидата (намерна дисторзија одговора, „fake good“ - ФГ)
- Селекциона ситуација (стварна селекција - С), као еколошки валидан контекст у коме се природно јавља намерна дисторзија одговора.

Резултати добијени у ове три ситуације, а који се тичу метријских карактеристика, факторске структуре, конвергентне и дивергентне ваљаности коришћених инструмената, као и количине намерне дисторзије одговора која се јавља на сваком од њих, били су систематски поређени и, на крају, доведени у везу са налазима претходних истраживања у области, а изведене су и импликације за праксу психолошког тестирања личности у примењеном контексту.

Из овако дефинисаног општег проблема произашао је већи број посебних циљева истраживања од којих су прва два у вези са експлорацијом релативно нових техника за смањење НДО, док се наредни циљеви тичу систематског поређења тих техника са конвенционалним техникама које се већ дуже време истражују и примењују у овој области. У наставку је дат списак специфичних циљева истраживања:

Циљ 1. Експлорација примене упитника са биполарним понуђеним одговорима. Ове скале су конструисане тако да се свака ставка састоји од две алтернативе уједначене по социјалној пожељности од којих се једна односи на ниску, а друга на високу израженост исте црте.

Циљ 2. Експлорација технике узимања у обзир времена одговарања на ставку као маркера изражености црте на упитнику са биполарним понуђеним одговорима. Ова техника

заснива се на тези о обрнутом U-ефекту по којој функција облика обрнутог слова U добро описује однос између изражености црте и времена реаговања на ставку која мери ту црту.

Циљ 3. Конструкција придевске скале принудног избора којом је операционализован НЕХАСО модел личности - приказ метријских карактеристика, утврђивање структуре и конвергентне и дивергентне ваљаности инструмента.

Циљ 4. Скале лагања – испитивање повезаности скорова на скалама лагања са скором НДО (разлика скора добијеног у ситуацији ФГ и скора из ситуације са искреним одговарањем). Поред овога циљ је био испитати и оправданост два најчешћа начина коришћења скала лагања у пракси психолошког тестирања. Конкретно, испитан је утицај приступа елиминације кандидата на основу скорова на скалама лагања и приступа парцијализације варијансе повезане са скоровима на скалама лагања на скорове добијене у ситуацији ФГ и њихову повезаност са скоровима добијеним у ситуацији искреног одговарања.

Циљ 5. Утврдити да ли се НДО јавља на сваком од коришћених инструмената за процену личности. Овим се даје одговор на питање о способности испитаника да намерно подесе своје одговоре у зависности од једног ситуационог фактора што је овде тип коришћеног инструмента за процену личности.

Циљ 6. Утврдити степен НДО на сваком од инструмената и рангирати их по отпорности на НДО. На овај начин, кроз директно поређење њихове отпорности односно осетљивости на НДО, долази се до сазнања које технике је пожељније употребљавати када постоји сумња да ће доћи до НДО, што поред истраживачког значаја има и велики потенцијал за примену у пракси.

Циљ 7. Утврдити да ли се НДО јавља за сваку од процењиваних шест црта личности. Интензитет НДО на некој црти може бити последица тога што је она по себи подложнија лажирању или тога што је испитаници сматрају битном за остављање позитивног утиска.

Циљ 8. Утврдити да ли и како НДО утиче на факторску структуру на сваком од коришћених инструмената.

Циљ 9. Испитати да ли је образац одговора на сваком од коришћених инструмената у селекционој ситуацији ближи намерно искривљеним одговорима или ситуацији када испитаници одговарају искрено.

Основне хипотезе истраживања

У истраживању се полази од већег броја хипотеза (укупно 6) које одговарају постављеним циљевима истраживања (циљеви 5-9). За прва четири циља која су експлоративне природе не могу се поставити конкретне хипотезе јер се они односе на развој и валидацију нових инструмената и техника за смањење НДО. У наставку следи приказ постављених хипотеза и, у вези са њима, добијених резултата.

H1: Доћи ће до дисторзије одговора на свим задатим инструментима, тј. постојаће значајне разлике у скоровима у ситуацији када су испитаници инструисани да одговарају искрено у односу на ситуацију када су инструисани да се представе у што бољем светлу.

Велики број истраживања је показао да је НДО одговора могућа на различитим упитницима, тј. да су испитаници способни да намерно модификују своје одговоре на некогнитивним мерама, било да је реч о класичним Ликертовим скалама, било да је реч инструментима специфицирано дизајнираним за превенирање НДО. И у овом истраживању се добија да на свим коришћеним инструментима долази до појаве НДО – добијени резултати иду у прилог хипотези H1.

H2: НДО неће бити изражена у једнаком степену за различите инструменте.

Резултати добијени у овом истраживању иду у прилог хипотези H2 - интензитет намерне дисторзије одговора на тестовима личности зависи од формата инструмента – највеће промене у скоровима добијају се за упитник HEXACO PI-R (формат Ликертових скала без посебног механизма адресирања проблема НДО), затим следи BIPOlar-HEX (унидимензионалне скале принудног избора), а након тога BIPOlar-RT (инструмент који поред одговора на ставку узима у обзир и време реаговања). Интензитет промена на тесту FC-HEX (мултидимензионалне скале принудног избора) упоредив је са оним на инструментима HEXACO PI-R и BIPOlar-HEX за црте Савесност и Екстраверзију на којима испитаници подижу своје скорове, а науштрб других црта.

H3: Доћи ће до појаве намерне дисторзије одговора на свим цртама из HEXACO модела тј. постојаће значајне разлике у скоровима на црти у ситуацији када су испитаници инструисани да одговарају искрено у односу на ситуацију када су инструисани да се представе у што бољем светлу.

Ранија истраживања сумирана у мета-аналитичкој студији показују да се разлике појављују на свим цртама Петофакторског модела (Viswesvaran & Ones, 1999), док студија која директно пореди скорове са HEXACO PI-R-а говори да се и на овом упитнику јављају разлике упоредиве са онима добијеним на упитницима којима је операционализован Петофакторски модел личности (MacCann, 2013). Резултати овог истраживања иду у прилог хипотези H3 – на свим цртама дошло је до појаве намерне дисторзије одговора.

H4: НДО неће бити изражена у једнаком степену за различите црте.

Добијени резултати иду у прилог хипотези H4 – интензитет НДО разликује се за различите црте личности. Релативно у односу на остале црте мерене истим упитником, највећи ефекат НДО добија се за Екстраверзију и Савесност. На трећем, односно четвртном месту по величини ефекта НДО смењују се Емоционалност и Отвореност, док су померања најмања на Поштењу за сваки од инструмената. За Сарадљивост на HEXACO PI-R-у добија се ефекат упоредив са вредностима за Отвореност и Емоционалност, док се на инструментима BIPOlar-HEX и BIPOlar-RT уопште ни не добија значајан ефекат НДО за ову црту.

Добијени резултати су само донекле у складу са налазима велике мета-аналитичке студије где се најслабији ефекти добијају за Сарадљивост од свих црта из Великих Пет,

нешто израженији за Екстраверзију и Отвореност, а најизраженији за Савесност и Емоционалну стабилност (Viswesvaran & Ones, 1999). Одступање од литературе запажа се везано за интензитет НДО на Емоционалној стабилности, где се у претходним студијама ова црта помиње као једна од оних на којима је НДО најинтензивнија, док је у овом истраживању она доста иза Савесности и Екстраверзије на свим коришћеним инструментима. И црта Екстраверзије је у овом истраживању на другачијој позицији по изражености НДО од оне на којој је у наведеној мета-анализи — док би се за ову црту на основу литературе очекивали умерени ефекти, слични онима за Отвореност, овде се она издваја уз Савесност као димензија где се јавља највећа намерна дисторзија одговора.

Н5: Факторска структура добијена у ситуацији ФГ биће другачија од факторске структуре добијене у ситуацији са инструкцијом за искрено одговарање.

Приказани резултати делимично потврђују хипотезу Н5. Факторска структура добијена у ситуацији ФГ јесте другачија од факторске структуре добијене у ситуацији са инструкцијом за искрено одговарање. Ипак, одговор на питање колико НДО утиче на факторску структуру доста зависи од тога који је мерни инструмент у питању. На упитнику HEXACO PI-R се у ситуацији НДО издваја масиван први фактор који се може интерпретирати као фактор идеалног запосленог, док су промене факторске структуре на осталим инструментима присутне, али мање упадљиве.

Н6: Скорови на тестовима личности биће виши у селекционој ситуацији него у ситуацији искреног одговарања, а нижи у поређењу са скоровима добијеним у ситуацији ФГ.

Добијени резултати делимично потврђују хипотезу Н6. Скорови у ситуацији селекције, као примеру еколошки валидног контекста у коме се НДО природно јавља, најчешће су падали негде између скорова у основној ситуацији и скорова из ситуације НДО, а којој од две ситуације су ближи зависило је опет од формата инструмента за процену – за HEXACO PI-R селекциона ситуација сличнија је ситуацији НДО, док је за FC-HEX, а нарочито за BIPOlar-HEX и BIPOlar-RT селекциона ситуација сличнија ситуацији са искреним одговарањем.

Опис садржаја (структура по поглављима)

Докторска дисертација Јелене Вујичић састоји се од пет поглавља са називима: Предмет истраживања, Метод, Резултати, Дискусија и Закључак.

У првом поглављу кандидаткиња даје кратак теоријски оквир теме и предочава и сумира постојећа емпиријска истраживања која се тичу намерне дисторзије одговора на тестовима личности. Прво се осврће на модел личности који ће бити коришћен као основ за касније операционализације базичне структуре личности, дајући притом дефиниције црта по HEXACO моделу и наводећи фацете које припадају свакој од црта на нижем нивоу мерења. Затим следи преглед приступа мерењу личности са фокусом на навођење предности и мана метода самопроцене који је најчешће коришћен приступ у области психологије индивидуалних разлика. У наставку кандидаткиња даје дефиницију феномена

намерне дисторзије одговора на тестовима личности, разграничавајући га од сродних феномена као што су стил одговарања, социјално пожељно одговарање, управљање утиском, самообмањивање. Истраживања која се тичу способности и мотивације испитаника за намерну дисторзију одговора сумирана су у наредним поглављима, а након тога размотрен је и утицај који НДО има на конструктну и предиктивну валидност тестова личности, нарочито у контексту професионалне селекције. Ово је контроверзно питање где се у литератури наводе опречни резултати – док једна група аутора добија да НДО значајно нарушава факторску структуру инструмената, ковергентну, дивергентну и предиктивну ваљаност, докле постоји и маса налаза који сугеришу одсуство овог ефекта. Након тога размотрене су технике за смањење НДО, укључујући често коришћене и подробно истраживане технике попут скала лагања и (мултидимензионалних) скала принудног избора, али и знатно слабије заступљене приступе попут узимања у обзир времена реаговања на ставку и унидимензионалних скала принудног избора које ће бити у истраживачком фокусу у овом раду. На крају поглавља ауторка даје дефиницију проблема и циљева истраживања и поставља хипотезе које ће бити тестиране.

У поглављу о Методу прво је дат опис узорка, где је предочено да су у истраживању учествовала три подузорка - узорак 1 чинили су студенти психологије који су попуњавали батерију тестова личности у ситуацијама искрено одговарање и ФГ, док су узорак 2 и узорак 3 чинили кандидати за посао који су попуњавали одговарајуће делове батерије тестова у ситуацији стварне селекције за посао. У делу о варијаблима излистане су основне варијабле у истраживању – црте личности дефинисане HEXACO моделом (Поштење, Емоционалност, Екстраверзија, Сарадљивост, Савесност и Отвореност), операционализоване путем 4 инструмента у различитим форматима (HEXACO PI-R, FC-HEX, BIPOlar-HEX, BIPOlar-RT), а који су задати у три ситуације (искрено одговарање, намерна дисторзија одговора тј. ФГ и селекција). У главном делу истраживања тип експерименталне ситуације, тип инструмента и мерена црта фигурираће као независне варијабле - фактори, а горенаведене мере ће бити зависне варијабле. У овом делу дефинисана је и изведена варијабла НДО скор која представља операционално дефинисану намерну дисторзију одговора (разлика нормираних скорова у ситуацији ФГ и ситуацији са искреним одговарањем), а која ће служити као основ за директно поређење различитих инструмената и црта по количини НДО. Поред наведених, у истраживању ће фигурирати и скорови са скала лагања са упитника VIDR – Управљање утиском и Самообмањивање, добијени у три поменуте ситуације. Ауторка затим даје детаљнији приказ сваког од инструмената који ће се користити у истраживању, као и опис процедуре задавања тестова у свакој од три ситуације. На крају се може видети план обраде података, као и приказ статистичких поступака који ће бити коришћени за њихову анализу (ANOVA, MANOVA, мултипла регресија, факторска анализа, моделирање структуралним једначинама).

Следеће поглавље је најобимније, а у њему су приказани резултати добијени у истраживању, разврстани по темама. Прво су за сваки од инструмената коришћених у истраживању, за сваку од три ситуације наведени основни резултати који се односе на дескриптивне статистичке мере, метријске карактеристике и факторску структуру добијену применом експлораторне факторске анализе. Скорови на истом упитнику добијени у различитим ситуацијама упоређени су уз помоћ анализе варијансе да би се донео закључак о утицају ситуације на висину скорова по цртама личности. Поред овога, скорови на новоконструисаним инструментима (FC-HEX, BIPOlar-HEX, BIPOlar-RT) корелирани су са скоровима са упитника HEXACO PI-R где је постојање високих позитивних

корелација међу кореспондентним цртама сматрано индикатором добре конвергентне ваљаности, док је одсуство корелација међу некореспондентним цртама узимано као индикатор добре дивергентне ваљаности. За сваки од упитника је у ситуацији са искреним одговарањем добијен повољан образац корелација са цртама мереним HEXACO PI-R-ом што говори у прилог доброј конвергентној и дивергентној ваљаности нових инструмената. Поред ових уводних налаза у наставку је приказана серија детаљнијих анализа чији резултати су бацили додатно светло на постављена истраживачка питања. У делу поглавља који се бави НДО скором, уз помоћ анализе варијансе за поновљена мерења директно су упоређене различите црте и различити инструменти за процену личности по количини намерне дисторзије одговора која се на њима јавља. Најјачи ефекат на НДО скор имао је тип коришћеног инструмента, док су доста скромнији били главни ефекат црте и ефекат интеракције црта x тип инструмента. На основу ових резултата извршено је и рангирање црта и инструмената по количини намерне дисторзије одговора. Наредни одељак био је посвећен скалама лагања са циљем да се детаљније размотри њихов предмет мерења (црте личности наспрам намерне дисторзије одговора), као и да се преиспита емпиријска заснованост два типична начина на која се у пракси користе ове скале, а то су парцијализација варијансе скала лагања и елиминација испитаника са највишим скоровима на овим скалама. У последњем одељку поглавља о резултатима пажња је посвећена факторској структури коришћених инструмената кроз различите ситуације, па су тако израчунати Такерови коефицијенти конгруенције међу факторима екстрахованим у ситуацијама искрено одговарање, ФГ и селекција уз извођење закључака о степену њихове сличности. Однос фацета, црта личности и скала лагања у три наведене ситуације испитан је и уз помоћ технике моделирања структуралним једначинама. Ауторка на основу теоријских разматрања и резултата претходних истраживања спецификује два конкурентна модела који описују ове односе и наводи колико сваки од њих добро одговара подацима добијеним у различитим ситуацијама.

У поглављу Дискусија резултати добијени у овом истраживању доведени су у везу са резултатима из претходних студија, уз покушај извођења конкретних препорука за праксу психолошког тестирања личности. Прво је размотрен упитник FC-HEX као представник класичних придевских скала принудног избора где парови придева између којих се врши одабир долазе са различитих црта. Ауторка закључује да је упитник FC-HEX типичан представник потпуно ипсативних скала принудног избора који пати од недостатака условљених форматом, али који, међутим, показује и позитивне карактеристике попут добро реплициране структуре HEXACO модела што говори у прилог његове структурне ваљаности, затим солидне метријске карактеристике које се релативно стабилно одржавају кроз ситуације искрено одговарање, ФГ и селекција, као и добру конвергентну ваљаност. Међутим, налази овог истраживања не говоре у прилог његове веће отпорности на намерну дисторзију одговора, било да је она експериментално индукована, било да се дешава у контексту професионалне селекције, а корелације са HEXACO PI-R упитником опадају услед намерне дисторзије одговора. На основу свега наведеног може се рећи да је инструмент FC-HEX ваљано средство за мерење димензија личности, али не и да показује отпорност на намерну дисторзију одговора која би га ставила испред других техника за процену. Као алтернативу овом формату ауторка истиче упитник BIPOlar-HEX који је представник ундимензионалних скала принудног избора где алтернативе између којих се врши одабир долазе са исте црте. Овај инструмент одликује већа отпорност на НДО у ситуацији ФГ, али је још значајније да се скорови у ситуацији селекције не разликују

значајно од скорова добијених у ситуацији са искреним одговарањем за све црте осим Емоционалности и Отворености. Ово у комбинацији са солидним метријским карактеристикама, стабилном факторском структуром која добро одговара моделу личности од кога се пошло, као и показаном конвергентном и дивергентном ваљаношћу, говори у прилог интензивнијем коришћењу овог инструмента при професионалној селекцији, али указује и на потенцијал самог формата који је јако редак у литератури и пракси. Узимање у обзир времена реаговања на ставку, поврх самог одговора на тесту личности такође је ретко коришћена техника коју ауторка дискутује у наставку, закључујући да иако инструмент BIPOlar-RT заиста показује највећу отпорност на НДО од свих коришћених инструмената, види се значајније нарушавање метријских карактеристика и конвергентне ваљаности у ситуацији ФГ, као и нарушавање факторске структуре у селекционој ситуацији. Студија која би директно демонстрирала предиктивну валидност овог инструмента у примењеном контексту је због тога нарочито значајна пре него што се дају конкретне смернице за његову примену у пракси професионалне селекције. Након дискутовања нових инструмената следи осврт на резултате добијене применом скала лагања у овој студији где се закључује да коришћење скорова на скалама лагања као операционалне мере намерне дисторзије одговора у истраживањима није основано јер поред намерне дисторзије одговора, коју делимично захватају, скале лагања остварују и упалјиво високе корелације са мерама личности. Такође, два најчешћа начина на која се скале лагања користе у пракси, а то су елиминација кандидата са екстремним скоровима и корекција парцијализовањем варијансе скала лагања, не добијају емпиријску подршку на основу резултата овог истраживања. Након овога следи осврт на нека од главних питања која су била предмет овог истраживања – да ли се НДО јавља на свим инструментима и да ли се јавља на свакој од црта уз закључак да се НДО јавља и на свим инструментима, и на свакој од црта личности, али у различитој мери. Најизраженија НДО јавља се на упитнику HEXACO PI-R, затим следе FC-HEX и BIPOlar-HEX, и на крају BIPOlar-RT. Када су у питању црте личности, најизраженија НДО се добија за Савесност и Екстраверзију, затим Емоционалност и Отвореност, и, након њих, за Сарадљивост и Поштење где је НДО најслабије изражена. Ови резултати упоређени су са налазима ранијих истраживања у овој области, а евентуалне дискрепанце детаљније су образлагане. Након овога је подробније размотрено и како НДО утиче на факторску структуру коришћених инструмената, уз закључак да промене у добијеним факторским решењима постоје на сваком од инструмената, али да су најупадљивије за HEXACO PI-R. На крају одељка дискутује се однос резултата добијених у ситуацији селекције као еколошки валидном контексту у коме се јавља НДО и резултата добијених у ситуацији ФГ где је НДО експериментално индуквана. Повезивањем ових налаза са претходним студијама се изводи закључак да се ситуација са искреним одговарањем и ситуација ФГ могу видети као два екстрема по питању утицаја мотивационог контекста на давање одговора испитаника на тесту личности, а између ова два екстрема налази се спектар резултата који су условљени различитим факторима као што су процењена важност исхода повезаних са попуњавањем тестова, перципирана могућност откривања лажирања одговора, перципиране или стварне консеквенце лажирања одговора на тестовима личности и њихов значај за испитаника.

У поглављу Закључак још једном су на вишем нивоу апстракције сумирани кључни налази студије као и њихове импликације за будућа истраживања и праксу психолошког тестирања. Наведена су напоследку главна ограничења студије и предлози за будућа истраживања.

Остварени резултати и научни допринос дисертације

Спроведено истраживање приступа феномену намерне дисторзије одговора на тестовима личности из више углова дајући допринос расветљавању теоријске природе овог феномена, а у исто време циљајући да на врло конкретан начин унапреди праксу психолошког тестирања личности, нарочито у ситуацијама када су исходи тестирања повезани са битним одлукама и исходима за индивидуу (нпр. селекција за посао).

Истраживања намерне дисторзије одговора и сродних појмова јесу многобројна, а ипак, праћена су извесном појмовном конфузијом, хетерогеношћу коришћених оквира дефинисања и истраживачких пракси, као и мноштвом контрадикторних налаза везаних чак и за основна питања у области. Из угла методологије нацрт ове дисертације је такав да омогућава извођење јасних закључака о томе да ли се, и у којој мери, НДО јавља и у експериментално индукованом, и у еколошки валиднијем контексту професионалне селекције, који је интензитет промене скорова, као и да ли и у којој мери тај интензитет зависи од типа коришћеног инструмента и мерене димензије личности. Ова дисертација се у групи истраживања која се баве темом намерне дисторзије одговора на тестовима личности издваја по обухватности и разноврсности коришћених техника за процену личности, прецизном операционалном дефинисању феномена од интереса и јасним импликацијама за праксу психолошког тестирања.

Посебно треба истаћи рад на конструкцији новог мерног инструмента BIPOlar-HEX и изведене технике BIPOlar-RT, уз помоћ којих се датој проблематици НДО на тестовима личности прилази на нов начин, до сада слабо истраживан. BIPOlar-HEX представља по сазнањима ауторке и комисије прву обухватну операционализацију базичне структуре личности биполарним ставкама са алтернативама уједначеним по социјалној пожељности где се једна алтернатива односи на висок, а друга на низак ниво изражености исте црте (формат унидимензионалних скала принудног избора). Тако се избегавају проблеми класичних (мултидимензионалних) скала принудног избора у вези са њиховом ипсативном природом, а одржава се ниво отпорности на НДО карактеристичан за овај формат. Инструмент BIPOlar-RT представља даљу разраду овог приступа где се поред одговора испитаника на ставку узима у обзир и време реаговања, који се у овом раду показује као валидна мера личности, а у литератури је тек спорадично истраживан.

Потенцијал нових техника директно се пореди са техникама за редукацију НДО које се сматрају добро испитаним и стандардним, као што су скале лагања и (мултидимензионалне) скале принудног избора. Показало се да нови инструменти имају солидне метријске карактеристике и конструктну ваљаност, а да је уз то њихова осетљивост на НДО мања од стандардних техника, што представља подстицај за њихов даљи развој, емпиријско истраживање и практичну примену.

Закључак

На основу анализе докторске дисертације кандидаткиње Јелене Вујичић, Комисија закључује да (1) је дисертација урађена у свему према одобреној пријави, (2) рад доноси

значајну новину и има бројне теоријске и практичне импликације, као и (3) да рад представља оригинално и самостално научно дело.

Полазећи од свега наведеног предлажемо Наставно-научном већу Филозофског факултета Универзитета у Београду да прихвати позитиван реферат о завршеној докторској дисертацији кандидаткиње Јелене Вујичић под насловом „НАМЕРНА ДИСТОРЗИЈА ОДГОВОРА НА ТЕСТОВИМА ЛИЧНОСТИ - ПРОБЛЕМ, ТРЕНУТНА РЕШЕЊА И ДОМЕТИ НОВИХ ТЕХНИКА“ и одобри њену јавну одбрану.

У Београду,
7. новембар 2024. г.

КОМИСИЈА:

проф. др Горан Кнежевић (председник комисије)
Филозофски факултет
Универзитет у Београду

проф. др Данка Пурић
Филозофски факултет
Универзитет у Београду

проф. др Јелена Сладојевић Матић
Факултет за медије и комуникације
Универзитет Сингидунум